

مسئولیت بین‌المللی دولت در خصوص فعالیت‌های فضایی

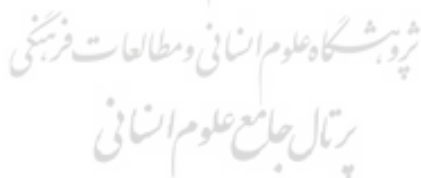
تکتم موسوی^۱ - محمود جلالی^۲ - لیلا رئیسی^۳

تاریخ ارسال: ۱۳۹۸/۱/۱۶ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۴/۱۸

چکیده:

فضا بعنوان یکی از عرصه‌های جدید عصر حاضر نیازمند توجه ویژه به منظور تنظیم سازوکار حقوقی نحوه فعالیت و مسئولیت بین‌المللی برای فعالین این عرصه است. سؤال اصلی اینجاست که آیا نظام حقوقی فعلی حاکم بر فعالیت‌های بشر در فضا در تبیین چارچوب حقوقی مسئولیت دولتها از کارآمدی لازم برخوردار است. بر اساس فرضیه مقاله از پنج معاهده حقوق فضا، چند ماده در معاهده فضای ماورای جو و اختصاصاً کنوانسیون مسئولیت ۱۹۷۲ مکانیزم مسئولیت بین‌المللی در فضای ماورای جو را مشخص نموده اما نقاط ضعفی هم وجود دارد. هدف مقاله براین است که ضمن بررسی قوانین بین‌المللی موجود در خصوص مسئولیت بین‌المللی دولتها در این عرصه و شناخت نقاط ضعف آن بر لزوم همکاری دول برای تدوین یک معاهده بین‌المللی جامع به عنوان راهکاری مؤثر تأکید ورزد تا مسئولیت بین‌المللی دولتها در فضا به معنای واقعی نظام مند گردد.

واژگان کلیدی: فضا، مسئولیت بین‌المللی دولت، معاهده، کنوانسیون مسئولیت، مسئولیت مطلق

^۱ - دانشجوی دکتری، حقوق بین‌الملل، واحد خوراسگان، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

m_tktem@yahoo.com

^۲ - دانشیار و عضو هیئت علمی، گروه حقوق، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران: نویسنده مسئول

dm_jalali@yahoo.com

^۳ - دانشیار و عضو هیئت علمی، دانشکده حقوق و علوم انسانی، واحد خوراسگان، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

raisi.leila@gmail.com

مقدمه

یکی از بحث‌های جنجالی در خصوص فعالیت‌های بشر در فضای ماوراء جو، اصل مسئولیت است. البته این بحث در حقوق هوایی جایگاه خود را تا حدی بدست آورده ولی در حقوق فضا هنوز تکامل نیافته است که این مسأله بعثت فقدان تجربه قضایی و عرف بین‌المللی در آغاز راه است و باید با سیر پیشرفت‌های این علم هماهنگ گردد تا بتواند جوابگوی نیازهای بشر باشد. نهاد مسئولیت طریقی است برای جبران خسارتی که از نقض تعهدات بین‌المللی ناشی می‌شود و همچنین بعنوان تضمینی جهت اجرای قواعد و مقررات حقوق بین‌الملل تلقی می‌گردد. (دومینیک کارو، ۱۳۷۹: ۴۳۱)

چیزی که کمتر بدان پرداخته شده است مسأله حضور گسترده شرکت‌های خصوصی در امور فضایی و مسئولیت آنها در قبال خسارات وارده و جایگاه دولت در اینگونه موارد است. قبل از ورود به بحث تخصصی مسئولیت در حقوق فضا لازم است به ذکر چند نکته اساسی که جایگاه مسئولیت را مشخص می‌کند پرداخته شود. (خسروی، ۱۳۸۱: ۶۲)

مسئولیت جزئی از موجودیت «حکومت قانون»^۱ است. این مسأله هم در سطح داخلی و هم در سطح بین‌المللی مطرح است. حقوق مسئولیت بین‌المللی بطور مشهود از نظر تاریخی در زمانی که دولت، تنها تابع حقوق بین‌الملل محسوب می‌شد، فرمول بندی شد. لذا فقط دولت می‌توانست از نظر بین‌المللی مسئول باشد و مسئولیت بین‌المللی دولت دیگر را زیر سؤال برد. این راه حل مطابق با واقعیات بین‌المللی معاصر نیست. امروزه بی تردید مسئولیت بین‌المللی با مکانیسم‌های متفاوتی به همه بازیگران جامعه بین‌الملل از قبیل دولتها، نهادهای بین‌المللی و اشخاص حقوقی اعمال می‌شود.

اعطاء امتیاز به بخش خصوصی برای اشتغال به فعالیتهای فضایی اگر همراه با نظارت دائمی نباشد مغایر تعهداتی است که دولت مزبور برای فعالیتهای ملی فضایی به عنوان اصول و مسئولیتهای بین‌المللی پذیرفته است. (دومینیک کارو، ۱۳۷۵: ۴۵)

با در نظر گرفتن چنین تمایلاتی، در ماده ششم معاهده فضا^۲ ذکر شده است که "هنگامی که یک سازمان بین‌المللی فعالیتهایی در ماه و کرات دیگر آسمان انجام دهد مسئولیت اطاعت

^۱. Rule of law

^۲. معاهده قوانین حاکم بر فعالیت دولت‌ها در کشف و بهره برداری از فضای ماورای جو شامل ماه و دیگر اجرام سماوی که در ۲۷ ژوئن ۱۹۶۷ به امضاء گذاشته شد و در دهم اکتبر ۱۹۶۷ لازم الاجرا گردید.

از مفاد قرار داد بر عهده آن سازمان بین‌المللی و تمام دول تحت پیمان همکاری در چنین سازمانی می باشد".

اصل مربوط به مسئولیت بین المللی دولتها در فعالیتهای ملی فضایی شامل مسئولیت بین - المللی جبران زیان‌هایی که اجسام فضایی بوجود می‌آورند نیز می‌باشد. این معاهده^۱ تصریح می‌کند که دول تحت پیمان که اجسامی را به فضا، ماه و یا کرات آسمانی دیگر پرتاب می‌کنند و یا وسایل این پرتاب را فراهم می‌کنند و نیز دولی که از سرزمین و امکانات آنان برای پرتاب استفاده شده است از نظر بین‌المللی مسئول خسارات وارده به دولت دیگر هم پیمان خود و یا افراد حقیقی و حقوقی آن، توسط اجسام پرتاب شده و یا قسمت‌هایی از آنها چه بر سطح زمین، در هوا، و یا در فضا که شامل ماه و کرات دیگر آسمانی است، می‌باشند. (همان، ۶۹)

در مبحث پیش رو به بررسی انواع مسئولیت براساس کنوانسیون‌های موجود پرداخته می‌شود.

۱. بررسی انواع مسئولیت بین‌المللی

در معاهده فضای ماوراء جو ۱۹۶۷^۲ و کنوانسیون مسئولیت بین‌المللی ۱۹۷۲^۳ از دو نوع مسئولیت در فعالیت‌های فضای ماوراء جو تحت عناوین Responsibility و Liability نام برده شده است. از سوی دیگر کنوانسیون ۱۹۷۲ مسئولیت بین‌المللی نیز به Liability و انواع آن و ایجاد یک مکانیزم مسئولیت بین‌المللی و حل و فصل دعاوی ناشی از فعالیت کشورها در فضای ماوراء جو توجه داشته است. علیرغم ارتباط متقابل و بسیار نزدیک Responsibility و Liability تفاوت‌های ظریفی نیز بین این دو نوع مسئولیت وجود دارد که از نظر حقوقی بسیار حائز اهمیت می‌باشد و درک صحیح تمایز مزبور در مطالعه نظام مسئولیت بین‌المللی در فضای ماوراء جو اجتناب ناپذیر بنظر می‌رسد. (رضایی، ۱۳۸۵: ۴۸) همچنین باید توجه داشت که کنوانسیون مسئولیت فقط در جایی اعمال می‌گردد که "شیء فضایی" عامل موجد خسارت باشد. (زمانی، ۱۳۸۰: ۶۱)

در ادامه به مطالعه دو نوع مسئولیت Responsibility و Liability، وجوه افتراق آنها و

^۱ . ماده هفتم همان کنوانسیون

^۲ . Treaty on principles governing the Activities of States in the Exploration & Use of Outer Space Including the Moon & Other Celestial Bodies.

^۳ . معاهده مسئولیت بین‌المللی صدمه ناشی از اشیاء فضایی (Liability Convention) که در تاریخ ۲۹ مارس ۱۹۷۲ به مضاء گذاشته شد و در یکم سپتامبر ۱۹۷۲ لازم الاجرا گردید.

همچنین بررسی این دو نوع مسئولیت در معاهده فضای ماورای جو می‌پردازیم.

۱-۱- وجه افتراق Liability با Responsibility

در عرصه حقوق بین‌المللی فضا و بطور مشخص در نظام مسئولیت بین‌المللی حاکم بر فعالیت کشورها در فضای ماوراء جو از دو قسم مسئولیت کاملاً مرتبط با یکدیگر یعنی Responsibility و Liability صحبت می‌شود که البته از هیچیک از این دو نوع مسئولیت در حقوق فضا تعریف مشخصی بعمل نیامده است. ولی عملاً Liability برای مشخص ساختن مسئولیت دولت پرتاب کننده در قبال خسارات وارده ناشی از اشیاء فضایی بکار گرفته می‌شود در حالیکه از Responsibility برای نشان دادن تمامی مسئولیت یک دولت در قبال فعالیت‌های ملی آن در فضای ماوراء جو استفاده می‌شود. اما بطور کلی Liability ها با عواقب حقوقی (عمدتاً خسارات ناشی از رفتارهای خاص) سروکار دارند. در صورتیکه وقتی صحبت از Responsibility می‌شود در وهله اول مسئله تعهدات تحمیلی بر مردم و نهادهائی مطرح است که به فعالیت‌های خاصی اشتغال دارند و باید نسبت به وضعیت‌های خاصی (که ضرورتاً نباید به شکل جبران خسارات باشد) پاسخگو باشند. مع الوصف با کمی تأمل مشخص می‌گردد که تا حد زیادی دو مفهوم دارای ارتباط متقابل با یکدیگر هستند. (رضایی، ۱۳۸۵: ۴۸)

در توضیح بیشتر این دو نوع مسئولیت می‌توان اظهار داشت که بطور کلی Responsibility به تعهد انجام کنترل و در نتیجه با تقصیر و یا عمل اشتباه و غیر قانونی قابل ارتباط می‌باشد. از این رو دعوای مربوط به Responsibility باید بر مبنای تقصیر یا نقض قانون باشد. اما Liability در عین حال که می‌تواند از عواقب تقصیر باشد ممکن است مرتبط با عملی بدون هرگونه تقصیر نیز باشد لذا به آن "مسئولیت مطلق"^۱ یا قطعی اطلاق می‌گردد. از این رو گفته می‌شود که این نوع مسئولیت عمدتاً با خواست و هدف حمایت از قربانیان احتمالی در نظر گرفته شده است. در این رابطه تصمیم بر آن بوده تا شخصی بدون توجه به تقصیر یا عدم تقصیر در فعل به صرف انجام آن، مسئول جبران خسارت وارده احتمالی شناخته شود. در این حالت شخصی که بر او Liability تحمیل می‌شود فقط دارای دو نوع انتخاب است که عبارتند از:

(۱) اجتناب از ورود خسارت

(۲) جبران خسارت در صورت حدوث حادثه و ورود خسارت؛ بویژه در مورد فعالیت‌های پر مخاطره‌ای که میزان خسارت ممکن است بسیار بالا باشد و جائیکه به دلیل پیچیدگی فنی

^۱ . Absolute Liability

یافتن تقصیر و اثبات آن بسیار مشکل است.

البته دو مسئولیت Liability و Responsibility دارای ارتباط متقابل با یکدیگر هستند. در اصل مسئول بودن (به معنی Responsibility) وظیفه جبران خسارت وارده به قربانی را به دلیل فقدان کنترل یا سوء مدیریت تحمیل می‌کند. از سوی دیگر فردی که مسئول^۱ است مطمئناً خواهان کنترل فعالیت مورد نظر می‌باشد تا اجتناب از ورود زیان‌های سنگین را تضمین نماید. علیرغم ارتباط فوق بنا به یک قول دیگر "State Responsibility" مفهوم وسیعتری دارد و بدینسان در بردارنده Liability دولتهاست. (همان)

۱-۲ - بررسی دو نوع مسئولیت در معاهده فضای ماوراء جو

در معاهده فضای ماوراء جو ۱۹۶۷ طی دو ماده ۶ و ۷ به ترتیب با دو عبارت Responsibility و Liability به دو نوع مسئولیت در فضای ماوراء جو اشاره می‌گردد. در این خصوص ماده ۶ معاهده چنین اشعار می‌دارد:

"کشورهای عضو این معاهده دارای مسئولیت بین‌المللی برای فعالیت‌های ملی در فضای ماوراء جو، مشتمل بر ماه و دیگر اجرام سماوی، خواهند بود تا آنکه تضمینی برای انجام فعالیت‌های ملی براساس مواد مندرج در معاهده حاضر باشد، اعم از آنکه چنین فعالیت‌هایی بوسیله سازمان‌های دولتی انجام شود و یا اینکه توسط مؤسسات غیر دولتی صورت گیرد. فعالیت‌های مؤسسات غیر دولتی در فضای ماوراء جو مشتمل بر ماه و دیگر اجرام سماوی مستلزم صدور مجوز و نظارت مداوم کشور طرف این معاهده می‌باشد. هنگامیکه فعالیت در فضای ماورای جو مشتمل بر ماه و دیگر اجرام سماوی، توسط یک سازمان بین‌المللی انجام گیرد، مسئولیت پذیرش این معاهده بر عهده سازمان بین‌المللی مذکور و کشورهای طرف این معاهده که شرکت کننده در چنین سازمانی می‌باشند خواهد بود."^۲ براساس ماده مزبور، دولت عضو معاهده در قبال تمامی فعالیت‌های فضایی انجام شده خواه از سوی مؤسسات دولتی باشد و خواه از سوی مؤسسات خصوصی مسئول است و به اعتقاد آرمل کرسٹ "این ماده حقوقی در حقوق بین‌الملل منحصر بفرد است". چون در حقوق بین‌الملل عمومی دولتها فقط در قبال فعالیت‌های خود مسئولیت دارند و در مورد فعالیت‌های خصوصی، یک دولت فقط هنگامی مسئول است که در امر چنین فعالیت‌هایی قصور کرده باشد. (Kerrest, 2001)

^۱. Liable

^۲. ماده ۶ معاهده فضا

از سوی دیگر ماده ۶ معاهده فضای ماوراء جو ۱۹۶۷ دولت را مسئول فعالیت‌های فضایی تمامی نهادهای دولتی و غیر دولتی قلمداد می‌نماید که نه تنها شامل نظارت و کنترل بر این فعالیت‌هاست بلکه صدور مجوز انجام این فعالیت‌ها نیز بر عهده دولت می‌باشد.

پس چنانچه مشاهده می‌گردد Responsibility مسئولیت عام است و تنها مسئولیت برای جبران خسارت وارده در سوانح فضایی نیست. لذا در صورت نقض هر یک از قوانین بین‌المللی از سوی بخش خصوصی، دولت عضو این امکان را ندارد تا از بار مسئولیت شانه خالی کند. بنابراین نقض قوانین بین‌المللی از سوی بخش خصوصی نقض قوانین از سوی دولت محسوب می‌گردد. ماده ۷ معاهده ۱۹۶۷ نیز چنین اشعار می‌دارد:

"هر یک از کشورهای طرف معاهده که شیء از سرزمین یا تأسیسات آنها به فضا پرتاب می‌شود، مسئول خساراتی می‌باشند که آن شیء فضایی در زمین یا فضای جو و یا فضای ماوراء جو مشتمل بر ماه و دیگر اجرام سماوی بر کشور دیگر عضو عهدنامه یا اشخاص طبیعی و یا حقوقی آن وارد می‌آورد."^۱

در مورد نوع مسئولیت مندرج در این ماده از معاهده لازم به ذکر است که Liability مسئولیت در قبال خسارات وارده ناشی از سوانح فضایی است و کشور پرتاب کننده شیء فضایی حتی در صورت عدم تقصیر باید به جبران خسارات وارده مبادرت ورزد.

اما در مجموع آنچه که بطور خلاصه در مورد نظام مسئولیت بین‌المللی مندرج در معاهده ۱۹۶۷ می‌توان اظهار داشت آن است که علیرغم بدیع بودن این دو ماده در نظام حقوق بین‌الملل آن زمان، تعاریف دقیقی از مفاهیم کلیدی ارائه نشده و به مکانیزم اجرائی جبران خسارت سوانح ناشی از مسئولیت نیز توجه نگردیده است، لذا چندی بعد با توجه به لزوم تدوین مکانیزمی برای حل و فصل دعاوی ناشی از فعالیت‌ها فضایی، "کنوانسیون ۱۹۷۲ مسئولیت بین‌المللی برای خسارت ناشی از اشیاء فضایی"^۲ تدوین گردید. (عراقی، ۱۳۸۶: ۶۲)

۲. انواع Liability

در این قسمت سه نوع مسئولیت مطلق، مبتنی بر تقصیر و تضامنی و ابعاد بکارگیری آنها مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت.

^۱ . ماده ۷ معاهده فضا

^۲ . Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects

۲-۱ مسئولیت مطلق

بطور مشخص ماده ۲ کنوانسیون مسئولیت بین‌المللی ۱۹۷۲ مبین نظام حقوقی مسئولیت مطلق در فضای ماورای جو است، ماده مزبور چنین عنوان می‌نماید:

"دولت پرتاب کننده، جهت پرداخت خسارت وارده بوسیله شیء فضایی آن دولت در زمین و یا به هواپیمای در حال پرواز مسئولیت مطلق دارد." از همان آغاز بحث‌های کمیته فرعی حقوقی کوپپوس^۱ در مورد لزوم ایجاد نظام مسئولیت بین‌المللی (در سال ۱۹۶۳) پذیرفته شد تا یک نظام مسئولیت قطعی در قبال خسارات وارده از این ناحیه وضع گردد چون همانطور که توسط نماینده انگلیس عنوان شد در اینگونه سوانح اثبات تقصیر یا مساحمه مشکل می‌باشد. این نظریه یا همان "اصل مسئولیت مطلق" در رأی دادگاه داوری در قضیه "ترایل اسملتر"^۲ و همچنین در اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم نیز به چشم می‌خورد.

از سوی دیگر ایالات متحده آمریکا نه تنها خواهان اعمال نظام مسئولیت بین‌المللی در فضای ماورا جو بود، بلکه می‌خواست همین نظام حقوقی برخسارات وارده در فضای ماوراءجو نیز حاکم باشد، با این وجود نهایتاً عبارت‌بندی ماده مزبور در سال ۱۹۶۷ مورد قبول قرار گرفت.

نظام حقوقی مزبور برپایه ماده ۷ معاهده فضای ماوراء جو ۱۹۶۷ و ماده ۲ کنوانسیون مسئولیت بین‌المللی ۱۹۷۲ استوار است. برخی همچون "مانفرد لاکس" معتقدند که مسئولیت مطلق، فرضیه‌ای با مبنای بسیار محکم است که اساسی روشن دارد چرا که به محض پرتاب شیء فضایی، دول پرتاب کننده مقصر فرض می‌شوند. (Lachs, 1972. 126)

بطور کلی حقوق بین‌الملل در شرایط عادی و در قبال فعالیت‌های قانونی مسئولیت بین-

^۱ . کوپپوس نامی اختصاری برای یکی از کمیته‌های سازمان ملل با عنوان کمیته استفاده صلح آمیز از فضای ماورای جو است، که در سال ۱۹۵۹ توسط مجمع عمومی این سازمان به تصویب رسیده است (قطعه‌نامه ۱۴۷۲) این کمیته به بررسی و نظارت بر فعالیت‌های کشورها در فضای ماورای جو و همکاری کشورها به منظور انجام اقدامات صلح آمیز و مفید بشری در این بخش از جهان هستی می‌پردازد. این کمیته علاوه بر تحقیق در مورد استفاده‌های صلح آمیز بین‌المللی از فضا و همکاری کشورها در این رابطه، مسایل حقوقی مرتبط را نیز بررسی می‌کند. این کمیته که در حال حاضر، ۶۹ کشور در آن عضو هستند دارای دو زیر کمیته است که عبارتند از: «زیر کمیته مسایل فنی و علمی» و «زیر کمیته مسایل حقوقی».

^۲ . در قضیه "ترایل اسملتر" دادگاه داوری در اختلاف میان کانادا و آمریکا اعلام داشت: «در صورتی که دود یا دیگر مواد آلاینده از کشور همجوار در آب و هوای کشور دیگر آثار و نتایج ناگواری ببار آورد، دولتی که از قلمرو او این مواد می‌آیند مسئول خسارات ناشی از آنها می‌باشد.»

المللی را بر دولتها تحمیل نمی‌نماید.^۱ در چنین مواردی مسئولیت بر مبنای تقصیر است. به عبارت دیگر مسئولیت به دولتی که عمداً و یا از روی مسامحه خسارتی را وارد می‌سازد تحمیل می‌گردد. با این وجود هنگامی که ماهیت فعالیت به عنوان فعالیت پر مخاطره شناخته شود، نظام مسئولیت مطلق اجتناب ناپذیر می‌نماید. (عراقی، ۱۳۸۶: ۶۲) به عبارت دیگر در خصوص خساراتی که از یک شیء فضایی بوجود می‌آید ضروری نیست تا این خسارت در نتیجه یک فعل غیرقانونی حادث شود تا مستوجب جبران خسارت گردد بلکه صرف ورود خسارت می‌تواند مسئولیت دولت پرتاب کننده را به همراه داشته باشد. (فیوضی، ۱۳۷۹: ۶۰۵)

۲-۲- مسئولیت بین‌المللی مبتنی بر تقصیر

بکارگیری نظام مسئولیت مطلق به خاک، آب، هوا و فضای داخل جو مربوط می‌گردد، مابقی جهان یعنی فضای ماوراء جو تحت نظام حقوقی مسئولیت مبتنی بر تقصیر است. برخی همچون "کریستول" بر شمول نظام مسئولیت مبتنی بر تقصیر نسبت به سوانحی که در فضای ماوراء جو روی می‌دهند و عدم شمول و قابلیت اعمال این نظام حقوقی بر سوانح و وقایعی که در ماه و سایر اجرام سماوی رخ می‌دهند معتقدند (Catalano Sgrosso, 1998.86-163) اما از آنجا که احتمال ورود خسارت از جانب اشیاء فضایی در فضای ماوراء جو و کره ماه و دیگر اجرام آسمانی بیشتر از زمین است این سؤال مطرح گردد که چرا نظام حقوقی مسئولیت بین‌المللی در زمین سختگیرانه تر از نظام مسئولیت بین‌المللی در فضای ماوراء جو است؟ باید گفت که وضعیت واقعاً بدین گونه نیست. حال در ادامه بحث حاضر، این مسئله مورد بررسی قرار می‌گیرد. (عراقی، ۱۳۸۶: ۶۲)

۲-۲-۱- چگونگی بکارگیری مسئولیت مبتنی بر تقصیر

اصولاً نظام حقوقی مسئولیت بین‌المللی مبتنی بر تقصیر توسط ماده ۳ کنوانسیون مسئولیت بین‌المللی در فضای ماوراء جو تعیین شده است که بر اساس آن :

«در صورتیکه از سوی شیء فضایی یک کشور پرتاب کننده به شیء فضایی کشور پرتاب کننده دیگر و یا پرسنل و اموال آن شیء فضایی در هر جایی به غیر از سطح زمین (منجمله اتمسفر) خساراتی وارد آید، کشور اول فقط هنگامی مسئول خواهد بود که خسارات ناشی از

^۱ . در پیش نویس کمیسیون حقوق بین الملل در خصوص مسئولیت دولت ها آمده است: " هر عمل بین المللی غیرقانونی یک دولت منتج به مسئولیت های بین المللی آن دولت می گردد."

تقصیر آن و یا تقصیر افرادی که آن کشور مسئولیت آنها را برعهده دارد، باشد».^۱ در واقع این ماده از کنوانسیون فقط یک نوع از سوانح را پوشش می‌دهد و آن تصادم اشیاء فضایی در فضای ماوراء جو است و نه سوانحی که بر روی زمین و یا در فضای سرزمینی واقع می‌گردند. این امر به ادعای اولیه ایتالیا مبنی بر اینکه نظام حقوقی مسئولیت مطلق بین‌المللی نمی‌تواند بر سوانح پیشگفته (در فضای ماورای جو) تحمیل شود، باز می‌گردد.

در سال ۱۹۸۴ میلادی که فعالیت‌های فضایی بسیار محدودتر از زمان حال بود، بر اساس یک ارزیابی دقیق اعلام شد که احتمال برخورد دو ماهواره فعال (و نه دولاشه فضایی) هر ۲۷۰۰۰ سال خواهد بود، مع الوصف با توجه به افزایش فعالیت‌های فضایی و وجود هزاران تن از لاشه‌های فضایی غیر فعال در مدارهای فضایی ماوراء جو (کما اینکه در گذشته نیز بین اشیاء فضایی فعال با لاشه‌های فضایی غیر فعال تصادم روی داده است) هم اکنون این احتمال وجود دارد که هر سال یک حادثه فضایی روی دهد. در نظام حقوقی مسئولیت بین‌المللی مبتنی بر تقصیر علاوه بر محدود بودن موارد تحت شمول تصادفات واقع در فضای ماوراء جو، باید به این نکته نیز توجه داشت که دو شیء فضایی تصادمی باید به دو کشور مختلف تعلق داشته باشد. در غیر اینصورت (تعلق دو شیء به یک کشور) بررسی چگونگی مسئولیت ناشی از تصادمات به قوانین ملی کشورها اعاده می‌گردد. از سوی دیگر در این نوع سوانح مسئولیت فقط در صورت تقصیر تحمیل می‌گردد و عرفاً مسئولیت مبتنی بر تقصیر هنگامی به اجرا درمی‌آید که قصوری در اعمال میزان معقولی از احتیاط در شرایطی مشخص صورت گیرد.

۲-۲-۲ نحوه تعیین میزان غرامت ناشی از تقصیر

راجع به میزان غرامت هر یک از طرفین یک سانحه، باید این مطلب خاطر نشان شود که کشورها از نظر ارزش ماهواره‌ها با یکدیگر برابر نیستند، یعنی اگر در سانحه‌ای دو ماهواره نابود شوند، خسارات دو طرف یکسان ارزیابی نمی‌گردد بلکه کشوری که ارزش ماهواره آن بیشتر است (در صورت اثبات تقصیر طرف متقابل) مستحق دریافت خسارت بیشتری خواهد بود. البته در تعیین میزان غرامت ماهواره تنها قیمت تولید ماهواره مورد محاسبه قرار نمی‌گیرد، بلکه هزینه قرار دادن آن در مدار و هزینه عایدات تلف شده ناشی از قطع خدمات آن (بر اثر سانحه) نیز در نظر گرفته می‌شود. علاوه بر این برای تعیین میزان غرامت باید میزان تقصیر هر یک از طرفین

^۱ . ماده ۳ کنوانسیون مسئولیت

سانحه فضایی نیز مشخص شود. برای تعیین میزان تقصیر طرفین می‌توان به طرق ذیل متوسل شد:

مذاکره طرفین سانحه

تصمیم کمیسیون دعاوی^۱

البته باید این امر مورد توجه قرار گیرد که در صورت عدم اثبات تقصیر طرفین سانحه، هیچ‌گونه غرامتی قابل پرداخت نیست. بطور کلی ماده قانونی مزبور در صورت وجود تقصیر (هر میزان که باشد) قابل استناد است. (همان)

۲-۲-۳ خسارات دوگانه

علاوه بر موارد مختلف سوانح تحت شمول نظام حقوقی مسئولیت بین‌المللی مبتنی بر تقصیر که مورد بررسی قرار گرفت، باید نوع دیگری از سوانح فضای ماوراء جو مورد توجه قرار گیرد. این نوع سوانح که بسیار محتمل الوقوع هستند، هنگامی روی می‌دهند که دو شیء فضایی پس از تصادم با یکدیگر در فضای ماوراء جو موجب وارد آمدن خسارت به اشخاص ثالثی در سطح زمین گردند. در چنین مواردی شاهد آمیزه‌ای از دو نوع مسئولیت خواهیم بود. ابتدا بخاطر تصادم دو شیء فضایی در فضای ماوراء جو، نظام حقوقی مسئولیت بین‌المللی مبتنی بر تقصیر بر سانحه و مسئولیت ناشی از آن بر کشور مقصر تحمیل می‌شود و سپس به خاطر وارد آمدن خسارت به شخص ثالث در سطح زمین نظام حقوقی مسئولیت مطلق بر کشورهای پرتاب کننده تحمیل می‌گردد. پس با توجه به حالت اخیر چنین به نظر می‌رسد که هیچ محدودیت جغرافیایی در بکارگیری کنوانسیون مسئولیت بین‌المللی ۱۹۷۲ وجود ندارد. (کاظمی، ۱۳۸۶: ۹۰)

۲-۳- مسئولیت تضامنی

بر اساس کنوانسیون مسئولیت بین‌المللی ۱۹۷۲ دو نوع مسئولیت تضامنی متصور است: نوع اول که ماده ۴ کنوانسیون ۱۹۷۲ تبیین کننده آن است، مربوط به مواردی است که خسارات وارده به اشخاص ثالث بر اثر تصادم بین اشیاء فضایی چند کشور پرتاب کننده در فضای ماوراء جو باشد. دومین نوع از این مسئولیت مربوط به وضعیتی است که در آن خسارت وارده ناشی از یک شیء فضایی است که توسط دو یا چند کشور مشترکاً به فضا پرتاب گردیده است. (1999،

(Longo 323)

^۱ . ماده ۱۴ همان کنوانسیون

ماده ۵ کنوانسیون ۱۹۷۲ بیانگر این مسئولیت می باشد که در ادامه مبحث هر دو حالت مورد توجه قرار می‌گیرد.

۲-۳-۱- مسئولیت ناشی از تصادم بین اشیاء فضایی چند کشور

در نوع اول مسئولیت تضامنی، اگر خسارات وارده بر اتباع و یا دارایی‌های کشور ثالث در سطح زمین باشد مبنای مسئولیت، نظام حقوقی مسئولیت بین‌المللی مطلق خواهد بود و اگر خسارات وارده بر اتباع یا دارایی‌های کشور ثالث در فضای ماوراء جو باشد، مسئولیت تحمیلی از نوع نظام حقوقی مسئولیت بین‌المللی مبتنی بر تقصیر خواهد بود. (Ibid)

اما در مورد چگونگی تقسیم غرامت براساس پیشنهاد آمریکا، استرالیا، بلژیک و مجارستان در مواردی که دلیل حادثه و ورود خسارت شناخته شده است، میزان غرامت به نسبت تقصیر هر یک از کشورهای پرتاب کننده بین آنها تقسیم می‌گردد و در مواردیکه دلیل حادثه شناخته شده نیست، غرامت بالسویه بین کشورهای پرتاب کننده تقسیم می‌گردد. در هر حالت کشور-های قربانی چنین سوانحی حق دارند تا از هر یک از کشورهای پرتاب کننده تقاضای جبران خسارت نمایند و بار تعیین دلیل تصادم بر عهده آنها نخواهد بود. لذا این امر دلیل خوب دیگری در مورد جهت گیری جانبدارانه کنوانسیون از قربانیان سوانح می‌باشد.

مع الوصف همانطور که قبلاً ذکر شد، خلاء حقوقی موجود آن است که اگر تقصیر هیچ یک از کشورهای پرتاب کننده اثبات نگردد. براساس کنوانسیون ۱۹۷۲ خسارات ناشی از تصادم اشیاء فضایی قابل جبران نخواهد بود. (عتیقی، ۱۳۸۴: ۷۶)

۲-۳-۲- مسئولیت ناشی از شیء مشترک فضایی

از سوی دیگر یک مشکل مهم موجود در نظام حقوقی مسئولیت بین‌المللی تضامنی نحوه توزیع میزان مسئولیت بین کشورهای پرتاب کننده ایست که یک شیء فضایی را بطور مشترک به فضای ماوراء جو پرتاب کرده‌اند. چون این مسئله مطرح می‌گردد که اگر شیء فضایی دچار سانحه گردد و خساراتی حادث گردد، چگونه می‌توان میزان مسئولیت هر یک از کشورهای پرتاب کننده را مشخص کرد؟ از نظر حقوقدانان منطقی نیست تا تمامی کشورهای درگیر در یک پرتاب، مسئولیتی یکسان در قبال خسارات ایجاد شده داشته باشند.

به عنوان مثال کشوری که اجازه می‌دهد تا شیء فضایی از سرزمین یا تأسیسات آن پرتاب شود، نمی‌تواند با کشوری که صاحب شیء فضایی است و یا کشوری که عملیات پرتاب را انجام می‌دهد و یا از مزایای آن بهره مند می‌گردد، دارای مسئولیت یکسانی باشد. حال این سؤال

مطرح است که چگونه باید مسئولیت را بین کشورهای پرتاب‌کننده تقسیم کرد؟ و هنگامی که کشورهای پرتاب‌کننده در چهارچوب یک سازمان بین‌المللی عمل می‌کند، وضعیت مسئولیت تحمیلی بر آنها چگونه خواهد بود؟

در مورد سؤال اخیر لازم به ذکر است که ماده ۲۲ کنوانسیون ۱۹۷۲ این امر را تبیین کرده است که در ادامه بحث مورد توجه قرار خواهد گرفت. اما در مورد چگونگی تقسیم مسئولیت بین کشورهایی که بطور مشترک به پرتاب یک شیء فضایی مبادرت کرده‌اند، باید متذکر شد که ماده ۵ کنوانسیون ۱۹۷۲ این امر را مورد توجه قرار داده است. براساس ماده مزبور:

کشورهایی که مشترکاً به پرتاب یک شیء فضایی مبادرت می‌ورزند، بصورت مشترک و جداگانه در قبال خسارات ایجاد شده، مسئول خواهند بود^۱ و کشور خسارت دیده می‌تواند از هر یک آنها بصورت جداگانه و یا از تمامی آنها بصورت مشترک، تقاضای جبران کامل خسارت را بنماید. کشور پرتاب‌کننده‌ای که غرامت خسارت وارده را پرداخت کرده است، حق خواهد داشت تا سهم دیگر شرکای پرتاب مشترک را از آنها (دیگر شرکاء) مطالبه نماید.

شرکای یک پرتاب مشترک می‌توانند با انعقاد موافقت‌نامه‌هایی نحوه تقسیم تعهدات مالی خود را مشخص نمایند.^۲ موافقت‌نامه‌های پیشگفته میان کشورهای پرتاب‌کننده درخصوص نحوه تقسیم تعهدات مالی، به حق کشوری که به آن صدمه وارد شده (برای مطالبه غرامت کامل از هر یک یا تمامی کشورهای پرتاب‌کننده، بصورت مشترک یا جداگانه) خدشه‌ای وارد نمی‌سازد. کشوری که از خاک یا تأسیسات آن شیء فضایی پرتاب می‌شود، باید شریک پرتاب مشترک به حساب آید.^۳

همانند بحث نظام حقوقی مسئولیت بین‌المللی مبتنی بر تقصیر، مهمترین سؤال مطروحه در مسئولیت تضامنی این است که آیا کشوری که فقط نقش کوچکی در پرتاب ایفا می‌کند، باید از نظر حقوقی با کشوری که از عملیات شیء فضایی منتفع می‌گردد، از نظر مسئولیت و به تبع آن میزان جبران خسارت، مساوی تلقی گردد؟

به عنوان مثال اگر ماهواره آمریکا توسط روسیه و از خاک استرالیا به فضا پرتاب شده و متعاقباً موجب ورود خساراتی گردد، آیا باید روسیه و استرالیا به همان اندازه که آمریکا در این

^۱ . بند ۱ ماده ۵ کنوانسیون مسئولیت

^۲ . بند ۲ ماده ۵ همان کنوانسیون

^۳ . بند ۳ ماده ۵ همان کنوانسیون

حادثه مسئول است، مسئول تلقی گردند؟ معمولاً پاسخی که به این امر داده می‌شود این است که برای حفظ منافع قربانیان حادثه راه کاردیگری اندیشیده نشده است، مع الوصف کشورهای پرتاب کننده قبل از پرتاب مشترک می‌توانند طی مذاکره و موافقت نامه‌ای ترتیبات خاصی را برای این امر تعیین نمایند. (عتیقی، همان)

۲-۳-۳- مسئولیت تضامنی سازمان‌های بین‌المللی

در این قسمت سؤال اصلی این است که هنگامی که کشورهای پرتاب کننده در چهارچوب یک سازمان بین‌المللی عمل می‌کند وضعیت مسئولیت تحمیلی بر آنها چگونه خواهد بود؟ در مورد سؤال اخیر لازم به ذکر است که ماده ۲ کنوانسیون ۱۹۷۲ این امر را تبیین کرده است که در ادامه بحث مورد توجه قرار خواهد گرفت.

اما بدو لازم به ذکر است که زمان تدوین معاهده فضای ماوراء جو، آمریکا خواهان آن بود که فعالیت‌های مؤسسات غیردولتی در فضای ماوراء جو به رسمیت شناخته شود و شوروی بر این باور بود که تنها دولتها حق فعالیت در فضای ماوراء جو را دارند. نهایتاً ماده ۶ معاهده فضای ماوراء جو مصالحه‌ای در این قضیه بود که براساس آن فعالیت بخش خصوصی باید با مجوز دولت باشد و در انتهای ماده مزبور عنوان شده است که "هنگامی که فعالیت در فضای ماوراء جو مشتمل بر ماه و دیگر اجرام سماوی توسط یک سازمان بین‌المللی انجام گیرد، مسئولیت قبول این معاهده برعهده سازمان بین‌المللی و کشورهای طرف این معاهده شرکت کننده در چنین سازمانی خواهد بود."^۱

علاوه بر آن موقعیت اینگونه سازمانها در ماده ۱۳ معاهده فضای ماورای جو مورد تأکید بیشتر قرار گرفت و اعلام شد که اینگونه سازمانها باید مواد معاهده مزبور را بکار ببندند. بالاخره ماده ۲ کنوانسیون ۱۹۷۲ مسئولیت بین‌المللی، مسئولیت فضایی سازمان‌های بین‌المللی بین الدولی را تبیین و تنظیم نمود.

بر اساس ماده مزبور اعضای سازمان در قبال خسارات وارده بر کشور ثالث، دارای مسئولیت تضامنی هستند. حال اگر کشور شاکی دادخواستی را برای مطالبه غرامت براساس کنوانسیون ۱۹۷۲ ارائه نماید، ماده ۲۲ کنوانسیون را پذیرفته است که براساس آن سازمان‌های بین‌المللی دارای شرایط لازم، علاوه بر دارا بودن حق ارائه دادخواست مطالبه غرامت می‌توانند درمقابل دادخواست دیگران (کشورهای عضو کنوانسیون و سازمان‌های مشابه) نیز جوابگو باشند. لذا

^۱ . ماده ۶ معاهده فضای ماورای جو

نمایندگان این سازمانها می‌توانند در مقابل کمیسیون دعاوی قرار گرفته و پاسخگو باشند. بنابراین رایحه دادخواست بر علیه یک سازمان بین‌المللی بستگی به رسمیت شناختن شخصیت حقوقی آن سازمان، حداقل برای پاسخگو بودن در یک دعاوی خاص می‌باشد.

از سوی دیگر براساس بند ۴ ماده ۲۲ در صورتیکه یک سازمان بین‌المللی عضو کنوانسیون متحمل خساراتی گردد، می‌تواند دعاوی خود را توسط یکی از کشورهای عضو مطرح نمایند^۱ که این امر حاکی از عدم برابری شخصیت حقوقی کشورهای عضو و سازمان‌های بین‌المللی عضو کمیسیون می‌باشد. (عتیقی، ۱۳۸۴: ۷۶)

۲-۳-۴- حادثه در درون شی فضایی

یکی دیگر از قضایایی که حقوقدانان به عنوان سوانح محتمل الوقوع مورد توجه قرار داده‌اند، حادثه در درون شی فضایی است.

به عنوان مثال اگر هنگام حمل دو ماهواره متعلق به کشورهای کانادا و مکزیک توسط شاتل آمریکا (جهت قرار دادن در مدار)، حفاظ‌های نگهدارنده هر یک از ماهواره‌ها باز شده و تصادمی بین دو ماهواره در درون شاتل در حال پرواز صورت گیرد و به هریک از آنها (که می‌توانست پس از قرار گرفتن در فضای ماوراء جو بصورت یک شی فضایی مستقل درآید) خساراتی وارد آید، این سؤال مطرح می‌گردد که آیا این سانحه می‌تواند تحت شمول ماده ۳ کنوانسیون ۱۹۷۲ قرار گیرد؟

به نظر بعضی حقوقدانان اینگونه سوانح تحت شمول کنوانسیون ۱۹۷۲ قرار نمی‌گیرد و قوانین ملی کشوری که محموله فضایی (ماهواره) در آن به ثبت^۲ رسیده براینگونه سوانح حاکم خواهد بود. البته به نظر بعضی از حقوقدانان دیگر هیچ مانع حقوقی برسر راه انعقاد قراردادی بین کشورهای پرتاب کننده قبل از پرتاب و برای حل مسائل مشابه وجود ندارد.

تاکنون در بحث مسئولیت بین‌المللی در فضای ماوراء جو همواره گرایش به حمایت از قربانیان سوانح بوده است به نحوی که به عنوان مثال در نظام حقوقی مسئولیت مطلق، از مسئولیت مطلق کشور پرتاب کننده در قبال خسارات وارده بر قربانی حادثه در سطح زمین یا خسارات وارده بر هواپیمای در حال پرواز صحبت به میان آمد و در مسئولیت تضامنی شاهد این حق

^۱ . بند ۴ ماده ۲۲ کنوانسیون مسئولیت

^۲ . عبارت "دولت ثبت کننده" در ماده ۱ قسمت ج کنوانسیون ثبت اشیاء پرتاب شده به فضای ماوراء جو ۱۹۷۵ اینگونه تعریف شده است: "دولت پرتاب کننده ای که جسم فضایی توسط آن ثبت شده باشد."

برای قربانی سانحه بودیم تا بر علیه هر یک از کشورهای پرتاب کننده اقامه دعوی کند. با این وجود باید به این امر توجه داشت که مانند دیگر مباحث حقوق بین‌الملل در فضای ماوراء جو نیز قربانی دارای یکسری تعهدات است که اگر آنها را نقض نماید حق خود را برای اقامه دعوی علیه کشور پرتاب کننده از دست خواهد داد. نظام حقوقی مزبور را نظام رفع مسئولیت می‌نامند که ماده ۶ کنوانسیون ۱۹۷۲ بیان کننده چگونگی رفع مسئولیت است. (همان)

۴. حل و فصل اختلاف در کنوانسیون مسئولیت

عدم توافق طرفین زمانی که به حدی از اهمیت برسد که بتوان آن را به عنوان مانعی بر سر راه دستیابی به تصمیم سازی محسوب کرد، در حقیقت می‌توان گفت "اختلاف" حادث گردیده است. دیوان دائمی دادگستری بین‌المللی در قضیه ماوروماتیس^۱، اینگونه اختلاف بین‌المللی را توصیف می‌نماید: "عدم توافق بر سر یک موضوع حقوقی و یا یک واقعت و همچنین اختلاف نظر حقوقی و یا تعارض منافع طرفین". (ضیایی بیگدلی، ۱۳۷۳: ۴۳۸).

در کنوانسیون مسئولیت به اختلافاتی که میان دولت مدعی و دولت پرتاب کننده بروز می‌کند پرداخته شده اما علیرغم احتمال بروز اختلاف میان اشخاص حقیقی یا حقوقی و دولت متبوع آنها، این دسته از اختلافات در کنوانسیون مسئولیت مورد توجه قرار نگرفته چرا که معمولاً حقوق داخلی را مرجع حل و فصل اینگونه اختلافات می‌شمارد.^۲ هر چند کنوانسیون مسئولیت به این امر پرداخته است که از اشخاص حقیقی یا حقوقی زیان دیده باید خواسته شود تا به منظور احقاق حق به مراجع داخلی کشور پرتاب کننده رجوع نمایند.^۳ اما چنانچه مراجعه به مراجع قضایی دولت پرتاب کننده منجر به حل و فصل مطلوب اختلافات نگردد به دلیل حدوث اختلاف در حالتی مشابه اختلاف میان اشخاص تبعه و دولت متبوع آنها، نمی‌توان این اختلاف را در چارچوب مقررات کنوانسیون مسئولیت اقامه و پیگیری نمود. (حسینی، ۱۳۹۳: ۱۸۸)

۴-۱- اقامه دعوی و مهلت زمان طرح آن

بر اساس کنوانسیون مسئولیت، طرف‌های متعهدي که به منظور جبران خسارت می‌توانند علیه دولت پرتاب کننده اقامه دعوی نمایند عبارتند از:

^۱. Mavromatis, 1924

^۲. ماده ۷ کنوانسیون مسئولیت بیان می‌دارد: "مقررات این کنوانسیون خسارات ایجاد شده توسط اشیاء فضایی به اتباع همان دولت را شامل نمی‌شود"

^۳. بند ۲ ماده ۱۱ کنوانسیون مسئولیت

۱. دولت خسارت دیده و یا اشخاص حقیقی یا حقوقی آن دولت که دچار صدمه شده‌اند؛
 ۲. دولتی که در قلمرو سرزمینی او خسارت وارد شده باشد در صورتی که دولت مالک شیء فضایی اقامه دعوی نکرده باشد؛
 ۳. دولتی که به ساکنین و اتباع آن خسارتی وارد شده باشد، در صورتی که نه دولت متبوع آنان و نه دولتی که در سرزمین آن خسارت وارد گردیده اقامه دعوی نکرده باشد و یا اطلاعیه‌ای مبنی بر اینکه قصد چنین کاری را دارند صادر نکنند.^۱
- باید به این نکته توجه نمود که شاید این امر به ذهن متبادر گردد که فقط دولتها از حق اقامه دعوی برخوردار می‌باشند اما بررسی کنوانسیون مسئولیت حکایت از این دارد که مقررات کنوانسیون نسبت به سازمان‌های بین‌المللی بین‌الدولی نیز تسری دارد البته در صورتی که این سازمان‌ها در فعالیت فضایی مشارکت داشته باشند و یا اکثریت اعضای آن طرف‌های معاهده فضا و کنوانسیون مسئولیت باشند.^۲ همچنین بر اساس مقررات کنوانسیون مسئولیت، سازمان‌های بین‌المللی باید خود را با شرایط مقرر در کنوانسیون تطبیق دهند و بر همین اساس از حق اقامه دعوی نیز برخوردار خواهند بود.
- اما در خصوص مقوله "قلمرو سرزمینی" مقرر در کنوانسیون در ارتباط با سازمان بین‌المللی غالباً اینگونه فرض می‌شود که به لحاظ شاکله سازمان‌های بین‌المللی از دولتهای عضو که قلمرو سرزمینی معین و مشخصی دارند این بحث تحلیل می‌گردد البته در عین حال نمی‌توان مجموع قلمرو سرزمینی این دول عضو را به عنوان قلمرو سازمان بین‌المللی توصیف نمود. علاوه بر این، کنوانسیون مسئولیت در خصوص اشخاص عضو سازمان‌ها و یا نهادهای غیر دولتی، حق اقامه دعوی مستقل را تجویز ننموده مگر از طریق دولتهای متبوع آنها به طرفیت از این اشخاص و صرفاً از مجاری بین‌الدولی ذیصلاح، دعوی را طرح نمایند.^۳
- موضوع دیگری که به نظر قابل بحث و بررسی می‌باشد جنبه الزامی یا غیر الزامی بودن اجرای روش‌های حل و فصل اختلافات توسط طرف‌های معاهده می‌باشد. ماده ۱۱ کنوانسیون مسئولیت به صراحت مقرر می‌دارد که هیچ چیز نمی‌تواند دولتها و اشخاص حقیقی یا حقوقی را از توسل به مراجع داخلی کشورهای پرتاب کننده باز دارد و یا نتوانند وفق موافقت نامه‌ای اقامه

^۱ . ماده ۸ کنوانسیون مسئولیت

^۲ . بند ج ماده ۲۲ همان کنوانسیون

^۳ . ماده ۸ همان کنوانسیون

دعوی نمایند.^۱

دو شیوه حل و فصل اختلاف در این ماده پیشنهاد شده که البته نمی‌توان بصورت همزمان آنها را اجرا نمود زیرا هر یک متعاقب دیگری هستند:

الف) توسل به مراجع داخلی

ب) اقامه دعوی به موجب موافقتنامه الزام آور بین‌المللی

صرفاً همین دو شیوه در اختیار مدعی خسارت قرار گرفته و برای طرح دعوی از سوی زیان دیده روش دیگری وجود ندارد. بر اساس ماده ۸ کنوانسیون "دولت مدعی خسارت می‌تواند علیه دولت پرتاب کننده اقامه دعوی نماید" که به نظر روش مناسب تری است. طبق مقررات کنوانسیون مسئولیت امکان توسل به مجاری دیپلماتیک برای اقامه دعوی وجود دارد اما در فرض عدم وجود روابط دیپلماتیک میان دولت زیان دیده و دولت پرتاب کننده، دولت مدعی خسارت می‌تواند از دولت ثالثی بخواهد که ادعای جبران خسارت وی را به دولت پرتاب کننده اعلام نماید.^۲

مقررات کنوانسیون مسئولیت مانع از اقامه دعوی زیان دیده در دادگاه‌ها و دیوان‌های اداری و یا مراجع داخلی دولت پرتاب کننده نیست و همچنین طرفین از این اختیار برخوردارند که به موافقت نامه بین‌المللی که نسبت به آن‌ها الزام آور نیست مراجعه نمایند.

چارچوب زمانی که کنوانسیون مسئولیت برای طرح دعوی تعیین نموده است "حداکثر یک سال از زمان بروز خسارت و یا شناسایی دولت پرتاب کننده" و یا "یک سال پس از آگاهی از حادثه منجر به خسارت و یا شناسایی دولت خسارت زننده" می‌باشد. همچنین در صورتی که ارزیابی کاملی از میزان خسارات وارده انجام نگرفته باشد، دولت مدعی حق دارد که نسبت به اصلاح خواسته خود، اقدام و مستندات الحاقی خود را تا یک سال پس از آشکار شدن گستره کامل خسارات تسلیم نماید. (همان : ۱۸۸-۱۹۰)

۴-۲- تشکیل کمیسیون دعاوی

بر اساس مقررات کنوانسیون مسئولیت، در صورت ناموفق بودن مذاکرات دیپلماتیک در حل اختلاف، کمیسیون دعاوی تشکیل می‌گردد. اینکه طرفین در صورت ناکام ماندن مذاکرات دیپلماتیک ملزم به رجوع به این کمیسیون هستند می‌تواند محل بحث شود به تعبیر دیگر اینکه

^۱ . بند ۲ ماده ۹ همان کنوانسیون

^۲ . ماده ۹ همان کنوانسیون

طرفین ابتدا به مراجع قضایی داخلی رجوع کرده و در فرض عدم حصول نتیجه در مذاکرات دیپلماتیک بتوانند اقامه دعوی نمایند مورد پرسش است. در پاسخ باید گفت، بر اساس ماده ۱۱ کنوانسیون دولت خواهان به این شرط می‌تواند ابتدائاً به مراجع داخلی دولت پرتاب کننده مراجعه کند که این امر با ایجاد کمیسیون دعاوی مقارن نباشد.^۱

البته این مقرر به نظر با ماده ۲۴ کنوانسیون مسئولیت همسویی ندارد چرا که ماده ۲۴ بیان می‌دارد که در صورت عدم حل و فصل اختلاف از طریق مجاری دیپلماتیک در مدت معین، هر یک از طرفین می‌توانند درخواست تشکیل کمیسیون دعاوی را بنمایند. چنانچه هیچ یک از طرفین درخواست ایجاد کمیسیون دعاوی را نکنند زیان دیده ممکن است به شیوه‌های دیگری مانند رجوع به داوری توسل جوید.^۲

همچنین اگر یکی از طرفین اختلاف نماینده خود را در کمیسیون انتخاب نکند بنا به درخواست طرف دیگر، رئیس کمیسیون به تنهایی نسبت به تشکیل کمیسیون اقدام خواهد نمود.^۳ تصمیمات و آراء بر اساس رأی اکثریت داوران اتخاذ می‌شود مگر در فرضی که کمیسیون از یک داور تشکیل گردد.^۴ در خصوص الزام آوری تصمیمات کمیسیون نیز کنوانسیون مقرر می‌دارد که تنها در صورتی تصمیمات این کمیسیون الزام آور می‌باشد که طرفین نسبت به آن توافق نمایند در غیر این صورت صرفاً یک توصیه تلقی خواهد شد.^۵ عبارت "رأی" که در اینجا استفاده شده است معمولاً در داوری به کار می‌رود و به این منظور به نظر می‌رسد، کمیسیون بدون رضایت طرفین اختلاف، صرفاً نقشی مشابه یک کمیته سازش را خواهد داشت. همچنین دولت پرتاب کننده هم می‌تواند رأی کمیسیون را نپذیرفته و اختلاف حاصله را از طریق سایر روش‌های متداول حل و فصل اختلافات در حقوق بین‌الملل عمومی پیگیری نماید. (همان: ۱۹۱)

۵. عمده ترین نقایص کنوانسیون مسئولیت

هر چند در زمان تدوین کنوانسیون مسئولیت تلاش شد تا عبارات کلی و مبهم معاهده فضا پیرامون مسئولیت بین‌المللی دولتها ناشی از فعالیت‌های فضایی روشن گردد اما به رغم گام‌های

^۱ . بند ۲ ماده ۱۱ کنوانسیون مسئولیت

^۲ . ماده ۲۵ همان کنوانسیون

^۳ . بند ۲ ماده ۲۴ همان کنوانسیون

^۴ . بند ۵ همان ماده

^۵ . ماده ۱۹ همان کنوانسیون

مثبت کنوانسیون در این خصوص، هنوز ابهاماتی پیرامون تعریف و تبیین برخی از مفاهیم و گزاره‌های حقوقی باقی ماند و بسیاری موضوعات مهم دیگر مغفول ماند. بنابر این به نظر می‌رسد این کنوانسیون در موارد زیر نیازمند بازنگری و تجدیدنظر است. (همان: ۲۰۹)

الف) ابهام در ساز و کار تقسیم غرامت

مطابق قواعد حقوق بین‌الملل، دولت زیان دیده می‌تواند بابت خساراتی که به آن دولت یا اتباع آن بر روی زمین و یا در قلمرو هوایی به هواپیماهای آن دولت وارد آمده است، غرامت دریافت نماید. در پرتاب‌هایی که توسط چند دولت بصورت مشترک انجام می‌شود همه دولت‌های مذکور باید پرداخت خسارت را تضمین نمایند حتی اگر هر یک در مرحله خاصی از پرتاب مشارکت داشته باشند. حال اگر یکی از طرفین دعوی مرکب از چند دولت پرتاب کننده باشد، تقسیم مسئولیت پرداخت غرامت میان آنها با ابهام مواجه است به این معنی که تمامی این دولت‌ها هم به نحو استقلال و هم به نحو تضامنی در برابر زیان دیده مسئولیت خواهند داشت بدون توجه به این امر که مجموع دولت‌های پرتاب کننده یا فقط برخی از آنها در بروز خسارت مسئول یا مقصر می‌باشند که به نوعی مسئولیت تضامنی برای جبران خسارت بدلیل صرف مشارکت در این دست از فعالیت‌های فضایی محسوب می‌شود. (Kerrest : 2001)

همچنین سهم هر یک از دولت‌های شرکت کننده در امر پرتاب نسبت به پرداخت خسارت نیز مشخص نگردیده است که فقدان هرگونه مقرره یا نظام‌مندی در اسناد حقوق فضا یا قواعد حقوق بین‌الملل در خصوص نحوه تقسیم خسارت نیز بر این ابهام دامن زده است. البته کنوانسیون مسئولیت در بند ۲ ماده ۵ صرفاً به ارائه یک پیشنهاد بسنده می‌نماید به این مفهوم که دول پرتاب کننده برای این منظور موافقت نامه‌ای جداگانه منعقد نمایند.

ب) مبهم بودن شیوه جبران خسارت و طریقه اقامه دعوی

بر اساس کنوانسیون مسئولیت دولت‌های زیر صلاحیت اقامه دعوی دارند:

۱. دولت متبوع شخص زیان دیده
۲. دولتی که خسارت در قلمرو آن واقع شده است.^۱
۳. در صورت عدم طرح دعوی از سوی این دو دولت، دولت محل اقامت زیان دیده نیز می‌توان علیه کشور پرتاب کننده اقامه دعوی نماید.

^۱ . ماده ۸ کنوانسیون مسئولیت

چنانچه دعوی مطالبه خسارت ظرف یک سال اقامه نشود، طبق توافق طرفین، پرونده به "کمیسیون ادعاها"^۱ ارجاع می‌شود که صلاحیت خواهد داشت در خصوص میزان غرامت قابل پرداخت، رسیدگی و رأی صادر نماید^۲ هرچند دولتها هیچ الزامی به اجرای رأی و پرداخت خسارات وارده ندارند.

طبق کنوانسیون مسئولیت "خسارات قابل جبران" شامل "از دست دادن جان، صدمات جسمی یا اختلال در سلامتی، یا از دست رفتن و یا صدمه به اموال دولتها یا اشخاص، یا نقص حق مالکیت سازمان‌های بین‌المللی بین‌الدولی" می‌شود.^۳ همچنان که به نظر می‌رسد این مقررات روش جبران غرامت را مشخص نمی‌نمایند و تنها ماده ۱۲ این کنوانسیون یک شیوه متداول به عنوان "بازگشت به حالت قبل از ورود خسارت" را مقرر می‌دارد. بنابراین زیان‌های اقتصادی بر اساس کنوانسیون مسئولیت قابل مطالبه نمی‌باشد هر چند اصول انصاف و عدالت بر آن حکم نماید.

نتیجه‌گیری

تاریخ بشر حکایت از آن دارد که ورود بشر به هر عرصه‌ای، خالی از تأثیرات و پیامدهای زیانبار نبوده است. پیشرفت سریع صنعت فضایی سبب ورود بشر به محیط جدیدی گردید که با بکارگیری این صنایع در فضای ماوراء جو، مسایل متنوعی را در مقابل بازیگران این عرصه نهاد. (Reis, 1982). وجود نهاد مسئولیت نیروی بازدارنده‌ای است برای فعالان این عرصه تا از نقض قواعد و تعهدات بین‌المللی اجتناب نمایند و همچنین هدف خود را به تقلیل آثار زیانبار فعالیت دولتها در فضا در برابر ثالث معطوف نموده است و سعی نموده تا به روش‌های ممکن، وضعیت را حتی المقدور به حالت قبل باز گرداند. (Bosco 1986.78) بطور کلی می‌توان گفت تدوین کنوانسیون مسئولیت گامی در توسعه حقوق فضا به شمار می‌رود؛ برای نمونه پذیرش مسئولیت تضامنی یکی از نوآوری‌های نظام حقوقی فضا می‌باشد. مع الوصف نواقص و خلأهای حقوقی آن، کار آمدی نظام مسئولیت در فضا را تحت الشعاع قرار داده است. (برمکی، ۱۳۸۴: ۹۰) اما از سوی دیگر، مواد ۶ و ۷ معاهده فضای ماوراء جو و به دنبال آن کنوانسیون مسئولیت بین‌المللی ۱۹۷۲ نقطه عطفی در تدوین مکانیزم مسئولیت بین‌المللی در فضای ماوراء جو بشمار می‌روند. از سوی

^۱ . ماده ۱۴ همان کنوانسیون

^۲ . ماده ۱۸ همان کنوانسیون

^۳ . ماده ۱ (الف) همان کنوانسیون

دیگر کنوانسیون مسئولیت بین‌المللی ۱۹۷۲ نقطه آغازین مهمی برای ورود نظام "مسئولیت مطلق" در حقوق بین‌الملل فضا محسوب می‌گردد و با توجه به مذاکرات کمیسیون حقوق بین‌الملل و نیز دیگر شواهد موجود، بنظر می‌رسد این کنوانسیون مبنای محکمی را برای نظام‌های جدید مسئولیت مطلق که نیازمند جبران خسارت و اجازه فعالیت‌های پر مخاطره می‌باشند، ایجاد کرده است. در این رابطه از آنجا که دولتها در چهارچوب این کنوانسیون بر روی تعدادی از فصول این نظام حقوقی به توافق رسیده‌اند، این قابلیت وجود دارد تا از این اصول در کنوانسیون‌های مشابه الهام گرفته شود. حال با توجه به اینکه کنوانسیون ۱۹۷۲ مسئولیت بین‌المللی بر فعالیت کشورها و سازمان‌های بین‌المللی و بین‌الدولی فعال در فضا ماوراء جو حاکم می‌باشد به نظر می‌رسد هم اکنون از نظر حقوق بین‌المللی، تدوین مقررات در این روند امری بسیار بلند مدت و مشکل خواهد بود. لذا باید به دنبال راه حل مناسبی برای حل مسئله بود. (عراقی، ۱۳۸۶: ۸۵) از مجموع آنچه گفته شد چنین نتیجه گرفته می‌شود که قدر مسلم آن است که فضا بعنوان یکی از عرصه‌های جدیدالظهور علمی و تکنولوژیک عصر ما نیازمند توجه ویژه اندیشمندان حقوق بین‌الملل به منظور تنظیم ساز و کار حقوقی نحوه فعالیت دولتی و غیر دولتی در فعالیتهای اکتشافات فضایی است. اگر چه تاکنون پنج معاهده بطور اخص به مقولات مربوط به حقوق فضا پرداخته‌اند و بدیهی است که تدوین کنوانسیون مسئولیت بارزترین تحول حقوق فضا به شمار می‌رود چرا که تضمینات لازم برای برقراری ایمنی و کاهش مخاطرات فعالیت‌های بشر در فضا را فراهم آورد. (8. Gordana, 1998) اما هنوز زمینه‌های بسیار زیادی باقی مانده‌اند که رسیدگی به آنها لازمه اصلی هموار سازی زیر ساخت حقوقی برای گسترش فعالیت‌های بشر در فضای ماورای جو خواهد بود. مبحث مسئولیت بین‌المللی دولتها در خصوص اختلافات ناشی از فعالیت‌های فضایی یکی از همین مقولات است که نیازمند سازوکار ویژه بوده و بررسی دقیق برای قاعده مند سازی آن در شرایط کنونی بیش از پیش احساس می‌شود.

نکته دیگری که در این زمینه باید مورد توجه قرار گیرد این است که هرچند معاهده فضای ماورای جو و کنوانسیون مسئولیت به چگونگی حل اختلافات ناشی از فعالیت‌های فضایی پرداخته‌اند ولی بیشتر جنبه پیشگیری را لحاظ کرده‌اند و جایگاه ساز و کارهای حل و فصل در این اسناد کمرنگ می‌نماید در حالیکه هر دوی این تدابیر برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی ضروری و حیاتی می‌باشند. (18. MeishanGoh, 2006) از سوی دیگر رویه‌های حل و فصل اختلافات در حقوق بین‌الملل فضا نیز بسیار اندک است. تقریباً می‌توان گفت تنها یک بار به

ساز و کار حل و فصل اختلافات مندرج در کنوانسیون مسئولیت رجوع شده و آن هم قضیه سقوط ماهواره کاسموس ۹۵۴ شوروی سابق در خاک کانادا بوده است که البته این قضیه نیز در نهایت از طریق مذاکره بین دو دولت حل و فصل شد. (Viikari, 2008.294) البته به نظر می‌رسد تمایل شوروی به پرداخت بخشی از غرامت ادعا شده از سوی کانادا در واقع شناسایی مسئولیت مطلق خویش در این قضیه می‌باشد. (Jabbari Gharabagh, 1999.79)

اگر بخواهیم نواقص کنوانسیون مسئولیت را در یک نگاه اجمالی بر شماریم ۵ نقص عمده به چشم می‌خورد: الف) ابهام در ساز و کار تقسیم غرامت؛ ب) نامشخص بودن مسئولیت مستقل و تضامنی؛ ج) عدم توجه به مقوله خسارات غیر مستقیم؛ د) مبهم بودن شیوه جبران خسارت و طریقه اقامه دعوی؛ ه) عدم مسئولیت دولت پرتاب کننده در برابر خسارات وارده به اتباع بیگانه همچنین طبق کنوانسیون مسئولیت، اتباع دولت پرتاب کننده قادر نیستند دولت متبوع خود و یا سایر دول مشارکت کننده در امر پرتاب را مورد تعقیب قرار دهند. بعلاوه جبران غرامت کافی، فوری و مؤثر برای آسیب وارده از شیء فضایی به دولت‌های زیان دیده نیز روشن نیست. بنابراین لزوم برقراری رابطه‌ای منطقی میان جبران خسارت در کنوانسیون مسئولیت و مقررات مربوطه در قوانین ملی کاملاً احساس می‌شود و باید میزان مسئولیت مدنی نهادهای خصوصی و سقف مسئولیت آنان تعیین گردد. (حسینی، ۱۳۹۳: ۲۰۹-۲۱۴) از سوی دیگر کنوانسیون مسئولیت صرفاً آسیب‌های فیزیکی را قابل جبران می‌داند و به نقص فنی و قطع خدمات عمدی و غیر عمدی اشاره‌ای نمی‌نماید. (برمکی، ۱۳۸۴: ۹۰)

بنابراین با توجه به کاستی‌های موجود در کنوانسیون مسئولیت و معاهده فضای ماوراء جو در زمینه تبیین چارچوب حقوقی مسئولیت دولتها نسبت به فعالیت بشر در فضای ماوراء جو و همچنین نبود رویه قضایی مناسب، لزوم همکاری دول بویژه دولت‌های فعال در عرصه فعالیت‌های فضایی نمود بیشتری می‌یابد. در این زمینه هر چند اصلاح کنوانسیون مسئولیت ضروری به نظر می‌رسد اما پیچیدگی این امر از سویی و لزوم تسریع در یافتن راهکار مناسب، ما را به سوی تدوین یک معاهده بین‌المللی جامع از طریق تشکیل کنفرانسی بین‌المللی، رهنمون می‌سازد تا مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در فضای ماورای جو را به معنای واقعی نظام مند سازد.

فهرست منابع

کتاب

- حسینی، محمد رضا (۱۳۹۳)، نظام حقوقی فضای ماوراء جو (چالش‌ها و رهیافت‌ها)، تهران، نشر میزان
- خسروی، مجید (۱۳۸۱)، هوا و فضا از دیدگاه حقوقی، تهران، سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی
- زمانی، سید قاسم (۱۳۸۰)، حقوق بین‌الملل و پخش مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای، تهران، انتشارات سروش
- ضیایی بیگدلی، محمد رضا (۱۳۷۳)، حقوق بین‌الملل عمومی، تهران، گنج دانش، چاپ هفدهم
- فیوضی، رضا (۱۳۷۹)، مسئولیت بین‌المللی و نظریه حمایت سیاسی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، جلد دوم
- کارو، دومینیک (۱۳۷۵)، حقوق بین‌الملل در عمل، ترجمه مصطفی تقی زاده انصاری، تهران، نشر قومس
- کارو، دومینیک (۱۳۷۹)، حقوق بین‌الملل عمومی، ترجمه مصطفی تقی زاده انصاری، تهران، نشر قومس
- پایان نامه**
- برمکی، جعفر (۱۳۸۴)، ماهیت حقوقی ژبانه‌های فضایی، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز
- رضایی، صالح (۱۳۸۵)، مسئولیت بین‌المللی دولتها ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی
- عتیقی، نگار، جبران خسارت در طرح مسئولیت بین‌المللی دولتها، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، بی تا
- عراقی، محسن (۱۳۸۶)، بررسی مکانیزم مسئولیت بین‌المللی حاکم بر فضای ماورای جو، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی
- کاظمی، حمید (۱۳۸۶)، مسئولیت دولتها و اشخاص در صورت وقوع سوانح هوایی از دیدگاه حقوق بین‌الملل، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی

English Resources

Book

- Gordana Milinic Djapo,(1998), **Outer Space activities international cooperation and the developing countries**, Institute of Air and Space Law, Faculty of Law, Mc Gill University
- Kerrest, Arnel,(2001), **United Nations/International Institute of Air and Space Law Workshop on Capacity Building in Space Law**, The Hague, Netherlands
- Lachs, Manfred, (1987), **The Law of Outer Space: An Experience in Contemporary Law Making**, (Sijthoff,Leiden,1972), presented in the 30th Colloquium on the Law of Outer Space, IISL, Brighton
- MeishanGoh, Gerardine.(2006),**Dispute Settlement in International Space Law: A Multi-Door Courthouse for Outer Space**, Martins Nijhoff Publishers, Boston
- Viikari, Lotta.(2008),**The Environmental Element in Space Law: Assessing The Present and Charting The Future**, MartinusNijhoff Publishers, Boston

Articles

- Bosco,Joseph A,(1986), **Manufacturer Liability to Third Parties for Outer Space Activities**, 7 Northrop U.LJ.Aerospace, Business & Taxation
- Catalano Sgroso, G.,(1998), **Legal Status,Rights and Obligations of the Crew on Space**, Jurnal of Space Law, Vol.26
- JabbariGharabagh, Mansour .(1999),**Types of States Responsibility for Environmental Matters in International Law**,RuvueJuridique Themis, Faculte de droit,Unirersite de Montreal, vol.33,No, 1
- Longo, M. , (1999), **Legal aspects of launching space objects from non_Terrestrial sites**, 42 IISL
- Reis,Herbert,(1989), **Some Reflections on The Liability Convention for Outer Space**, Jurnal of Space Law, Vol. 6,No.2

Site

www.unoosa.org/oosa/SpaceLaw/liability.html
www.unoosa.org/pdf/publications/STSPACE11E.pdf
www.unoosa.org/oosa/SpaceLaw/outerspt.html
www.unoosa.org/oosa/COPUOS/copuos.html

Treaties

- Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects (1972)
- Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space.(1976)

- Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, adopted by the International Law Commission.(2001)
- RES/ 2777 (XXVI).Resolutions adopted by the General Assembly 2777 (XXVI). Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects. (1971)
- Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies.(1967)

